

DE QUESTIONE MONUMENTI (O PITANJU SPOMENIKA)

U članku se raspravlja o pitanju spomenika kojem likovna struka kao i cjelokupna hrvatska javnost posvećuje veliku pozornost. Više javnih rasprava i međunarodni simpozij pod nazivom Problem spomenika – spomenik danas (Klanjec, 2013.) održani su o toj temi.

Polazeći od činjenice da je pitanje spomenika danas u Hrvatskoj točka suprotstavljanja i oštih prijepora, potvrđuje se tvrdnja kako je spomenik itekako živa, stvarna društvena potreba i nezaobilazna kulturno-umjetnička i politička pojava. Baveći se posljednjih četvrt stoljeća intenzivno spomeničkom plastikom, iznosim u članku neka zapažanja koja su plod toga iskustva te jedan poseban, veoma važan prijedlog.

Ključne riječi: spomenik; umjetnost; kip; prošlost; istina; vrijednost; suprotstavljanje

I.

Od početka devedesetih godina 20. stoljeća, od uspostave hrvatske državne neovisnosti, susrećemo se s neobičnom pojavom u našem društvu da se spomenik istodobno želi i ne želi podignuti, pače, da se vrlo brzo nakon postavljanja nastoji ukloniti (čak i za autorova života i mimo njegove volje!). Tu je redovito riječ o političkom suprotstavljanju i nasilju popraćenom oštrim raspravama, tako da se lako može zaključiti kako je spomenik i danas u životu ljudske zajednice važan i potreban. To pak opovrgava tvrdnje da spomenik više nema onu ulogu koju je nekoć imao, da je zastarjela i nefunkcionalna tvorba u javnom prostoru. Često se naime čuje mišljenje da bi spomenici danas morali biti „drukčiji“, da primjerice spomenička figura više nije u stanju ponijeti značenja i prenijeti vrijednosne poruke koje bi spomenik mogao i trebao prenositi. No, vrijedna suvremena spomenička djela, živa stvarnost kiparske umjetnosti koja govori o neraskidivoj povezanosti i svojevrsnoj uvjetovanosti kiparstva antropomorfnom oblikovnom tradicijom, ne podupiru takva mišljenja. Čovjek, doduše, u svakom razdoblju pokušava bolje razumjeti i izraziti sama sebe, također i u umjetnosti. Pa ako, dakle, ovdje i ne zagovaramo isključivo antropomorfnu, figurativnu spomeničku kiparsku formu, kiparsko djelo i dalje shvaćamo kao tijelo u prostoru, tvar preo-

blikovanu u smisao – oduhovljenu tvar, stvarnost toliko blisku čovjekovoj naravi da je on može najizravnije doživjeti i najdublje razumjeti.

Ali, što je zapravo spomenik i koji je njegov smisao? Spomen ili sjećanje, pamćenje ljudi i događaja, jednom riječju – povijest, sažima se u simbole koje zovemo spomenicima. Široko shvaćen, taj pojam odnosi se na svekoliku baštinu, posebno kulturnu, kako na pisanu tako i na druge oblike i plodove čovjekova nastojanja da pamćenjem sačuva život zajednice i njezinih naraštaja, sve njihove vrijednosti, za buduća vremena. Počevši od najstarijih tragova civilizacija, od ostataka života iz davnih vremena kojima se bavi arheologija, do sačuvanih spomenika arhitekture i umjetnosti, književnosti i filozofije te nastojanja na polju znanosti, gospodarstva, politike, svega što su stoljeća i tisućljeća čovjekova traganja za smislom ostavila naraštaju koji ih u određenom vremenu baštini i predaje novim naraštajima. Uz materijalne i nematerijalne spomenike kulture baštinitimo i spomenike prirode, a sva ta neizreciva i brojna dobra i bogatstva prožeta su i u sebi nerazdvojivo povezana s ljudskom čežnjom za vječnošću koju konačno rasvjetljuje vjera. Spomenik je, dakle, trag što ga čovjek ostavlja na svom putu kroz povijest, na putu k vječnosti.

U ovom kratkom razmatranju osvrnut ćemo se ponajprije na onu posebnu pojavu koja se imenom spomenika najčešće i naziva, a to je djelo kiparske umjetnosti – kip ili skulptura. Da bi kip bio spomenikom, prije svega mora stajati u javnom prostoru, bilo u urbanom ili nekom prirodnom ambijentu ili pak u nekom unutarnjem javnom prostoru svjetovnog ili sakralnog značenja (o tome će ovisiti njegova svojstva i njegove dimenzije). Kip u javnom prostoru, prostoru ljudske komunikacije, uvijek je sredstvo komunikacije, a kipar je komunikator. Spomenik ljudima prenosi vrijednosti, on iz sebe samoga snagom umjetničke kreacije priopćava nešto bitno ili barem važno za život zajednice. Dok je čovjeka, ta će potreba živjeti, a s njom i kiparstvo koje tu potrebu najbolje, najljepše i najizravnije „izgovara“, toliko uvjerljivo da je nijedan drugi oblik komunikacije ne može zamijeniti. Ni Horacijev *Exegi monumentum aere perennius regalique situ pyramidum altius...* („Sagradio sam spomenik trajniji od mjedi i viši od kraljevskih piramida...“ – Horacije, *Pjesme III*, 33) ne može poreći istinu o komunikacijskoj uvjerljivosti i snazi kiparske spomeničke umjetnosti kojima ona svjedoči. Ona to može svojom ljepotom, unutarnjim skladom koji čovjeku progovara izravnim i čudesnim govorom kiparskog oblika – oduhovljenog tijela, oslanjajući se na jednostavnu istinu o čovjeku kao duhovnom i tjelesnom biću. U toj istini kiparstvo nalazi i crpi svoju snagu i komunikacijsku djelotvornost.

II.

Prije negoli progovorimo o budućnosti spomenika i iznesemo najavljeni prijedlog, upitajmo se kako se u Hrvatskoj odnosimo prema spomenicima, zapravo prema prošlosti po kojoj se, između ostalog, prepoznaje i naš identitet? Unatoč činjenici da se spomenička baština štiti djelovanjem njoj posvećenih institucija i struke, problem odnosa prema prošlosti zaoštava se već na pitanju načina zaštite spomenika koji u sebi čuvaju proteklo vrijeme. Time čuvaju i sve vrijednosti koje je čovjek prihvatio te ih stavljaju pred čitavu zajednicu da je, u konačnici, čuvaju i od mogućeg gubitka čovječnosti. Jedna od najvećih vrijednosti jest i pravi, ispravan odnos prema prošlosti, koja je stvarni sastavni dio naše sadašnjosti i budućnosti. Iako, dakle, spomenici imaju i svoju moralnu dimenziju i odgojnu funkciju, mi ipak u njima lako zaboravljamo i odbacujemo upravo – prošlost. Taj neprihvatljivi odnos prema prošlosti najbolje pokazuje zabrinjavajuće redovit postupak „čišćenja“, izbjeljivanja kamenih spomenika arhitekture i kiparstva, kojima se tako oduzima autentičnost i njihovo „pravo na starost“. Nadalje, jedna pojava iz naše novije spomeničke povijesti upućuje na još jednu vrstu negativnog odnosa prema prošlosti, ovaj put usmjerenog obrnuto, iz prošlosti prema sadašnjosti. U jugoslavenskom razdoblju podignuti su naime brojni spomenici koji relativiziranjem istine dovode u pitanje i sam smisao svoga postojanja. Nedavno je, eto, objavljeno kako će UNESCO-u biti predloženo da u svjetsku umjetničku baštinu uvrsti određene spomenike, kiparska djela hrvatskih umjetnika, koji veličaju komunističko-partizansku baštinu dokazano ukaljanu krvlju mnogih nevinih žrtava. Tim dvovrsnim negativnim odnosom prema prošlosti, tim svojevrsnim prokazivanjem temeljnog smisla spomenika, posredno se dovodi u pitanje i smisao postavljanja novih spomenika. Kao da nam čitava spomenička baština u svojim najljepšim primjerima i u svojim najplemenitijim porukama više ništa ne znači. Takav odnos prema prošlosti postaje brana pravom življenju sadašnjosti.

Mogu li se u takvom ozračju u sadašnjim hrvatskim okolnostima stvoriti i podići novi, životno potrebni spomenici? Naši gradovi ne mogu se baš podičiti ni brojem ni umjetničkom kakvoćom spomenika druge polovine 20. stoljeća, a dva desetljeća hrvatske neovisnosti urodila su plodovima različite kakvoće, i to malobrojnima. Stoga se može zaključiti da su spomenici 19. i prve polovine 20. stoljeća (do Drugoga svjetskog rata) bolji prilozi kiparskoj umjetnosti i kulturi javnog prostora od onih nastalih nakon toga razdoblja. Ako ništa drugo, ondašnji su spomenici u svom dostojanstvu barem bili visoko podignuti. Naravno, ne može se na doslovno jednak način, poput ondašnjeg, oblikovati današnje spomenike, ali trebali bismo ih shvatiti istom onom predanošću i odgovornošću. Glavni problem, temeljni nesporazum stvoren suprotstavljanjima političke naravi u da-

našnjem hrvatskom društvu, jest u načinu odlučivanja o podizanju spomenika, kao i u postupku provedbe natječaja za njihovu izradu. Krivo koncipiranim natječajima želi se riješiti odjednom više stvari, više zahvata, koji bi ipak zahtijevali posebne, ali usklađene postupke. Time ono bitno, samo kiparsko spomeničko djelo, postaje sporedno. Mnogo više novca potroši se na popratne građevinske i ine radove nego na sam spomenik – kip. Natječajni su rokovi sramotno prekratki, a kipar uz to mora potrošiti više vremena na prikupljanje potvrda o nekažnjavanju, plaćenom porezu i vlastitoj stručnosti nego na izradu svoga natječajnog rada. Također, kipar nije za svoj posao ni odgovarajuće nagrađen, ni kao natjecatelj, ni kao autor spomenika. Što je, naime, nekoć mogao zaslužiti jednim takvim djelom, danas to može tek s deset. A životni se vijek nijednog kipara nije toliko produžio!

I konačno, pitamo se govoreći o spomeniku, što mi danas hoćemo i kako ostvariti to što hoćemo? Što moramo obilježiti spomenikom, tim nezamjenjivim oblikom povijesnog pamćenja? Jesmo li se kao nacija složili oko vrijednosti koje bismo trebali poštovati i javno isticati? Očividno je da nismo. Eto, baš u vrijeme ostvarenja hrvatskog sna o slobodi na vlastitoj sam „autorskoj koži“ osjetio bolne udarce u slučaju Oltara hrvatske domovine, spomenika prvom hrvatskom predsjedniku dr. Franji Tuđmanu, spomenika pjesniku hrvatske himne Antunu pl. Mihanoviću i dr. te tako shvatio da spomenik danas prethodi razrješenju povijesnih suprotstavljanja, da je on prethodnica pravorijeku o povijesnoj istini, a ne tek naknadna potvrda.

Stoga ću iznijeti prijedlog koji sam na početku najavio. Svi mi dobro znamo da nam nedostaje spomenik koji bi izrekao istinu o zbivanjima koja razdiru naše nacionalno biće, spomenik žrtvama komunističko-partizanskog terora kao dijela gotovo sedamdesetogodišnje srpske okupacije, i koji bi bio dostojan čin pijeteta prema tolikim, u čitavoj povijesti nezabilježeno velikim, nevinim žrtvama, pripadnicima našeg naroda. Ako podizanje takvog spomenika koji bi potaknuo čišćenje memorije hrvatske nacije, nasušnu nacionalnu katarzu, ne podržavaju državne vlasti, tad postoji drugi, neposredni demokratski oblik odlučivanja o tom prevažnom pitanju.

Budućnost spomenika, o kojoj se odlučuje danas, ovisi o stanju slobode u hrvatskoj državi, a još više o slobodi umjetnikova duha. Jedan prijedlog novog, zaista potrebnog spomenika, sjećanje na daleko najveće stradanje Hrvata u povijesti, spomenika kojeg ovim redcima prizivamo, predstavio sam na nedavnoj retrospektivnoj izložbi u Zagrebu i Splitu te u Čapljini. Vrijedilo bi, uvjerio sam se, potaknuti i predstaviti prijedloge naših umjetnika za jedan takav veliki spomenik hrvatskim žrtvama jugoslavenskoga komunističkog terora i pred europskom javnošću, te raspisati javni natječaj za njegovu realizaciju. Nacionalni, a

ne međunarodni natječaj, jer muke koje je hrvatski čovjek proživljavao u jugoslavenskoj satrapiji nisu bile „međunarodne“, nego naše. Kad se taj monument podigne, bit će lakše napisati punu hrvatsku povijesnu istinu i bit će dovršena naša rasprava *de questione monumenti*.

ZAKLJUČAK

Umjetnost opet ima presudnu ulogu – javno svjedočiti za istinu, jer su umjetnost i istina nerazdvojive stvarnosti koje upravo u spomeniku to jedinstvo najbolje potvrđuju. K tomu, spomenik je mnogo složenija i otpornija pojava nego što se misli. On ima svoj zasebni život od početka do (trajnog) časa o kojem ne odlučuje neka nepozvana volja nego srca ljudi koja pamte.

Summary

DE QUESTIONE MONUMENTI (ON THE QUESTION OF MONUMENTS)

This article discusses the question of monuments from the point of view of the author who has, for more than a quarter of a century, been actively involved in monumental sculpture, an interest-provoking issue both for the visual arts professionals and the entire Croatian public. It is claimed that nowadays a monument presents a point of conflict and bitter disputes, therefore it is an undeniably living, authentic social need and an important cultural and artistic phenomenon. The first part of the work analyses the concept of a monument and its meaning, the forms of its manifestations, observing that the concept of a monument is most frequently and foremostly associated with monumental sculpture, that is a statue or a sculpture, monument being the means of communication and sculptor the communicator. The second part discusses the attitude towards monuments in today's Croatia, stating the typical examples and emphasizing the main issues considering the monuments' basic function to publicly promote values of a specific community and the need to acquire a correct attitude towards the past (the question of identity!), and simultaneously towards the present and the future. Finally, a proposal is made to build a new monument, essential to our nation and society; a monument to Croatian victims of crimes committed by the communist and partisans at the end and in the aftermath of World War II. The proposal is supported by the thesis that a monument precedes the resolution of historical disputes, it is a vanguard of the verdict on the historical truth, and not merely a subsequent confirmation. To conclude, building this monument will terminate the imposed discussion *de questione monumenti*.

Keywords: *monument; art; statue; past; truth; value; conflict*

